

Bizánci-bolgár hatás városaink kialakulásának kezdetén.

A MAGYAR VÁROSOK kialakulásának kérdésénél általában a tatárjárás idejétől fogva tömegesebben rendelkezésre álló történeti adatokra támaszkodunk. Ezekből azt a következtetést vonjuk le, hogy a magyar városfejlődés megindítóit azok a nyugati telepítések, amelyek az otthoni mintára hazánkban is megvetették a városi kultúra alapjait. A köztudatban a nyugati telepítések hatása tehát városfejlődésünk egyetlen tényezőjeként él. Hajlandók vagyunk azt hinni, hogy az önálló fejlődés nyugattól függetlenül el sem képzelhető. Ezzel szemben szeretnék rámutatni arra, hogy a nyugati telepesek tömegesebb bevándorlásának ideje előtt már meg voltak vetve városaink fejlődésének alapjai és be akarom igazolni azt a feltevést, hogy minden nyugati hatás nélkül is elég társadalmi és gazdasági csirányaggal rendelkezett a kora-középkori magyar élet ahhoz, hogy önállóan és egyéni módon városi kultúrát termeljen ki magából. A magyar városfejlődés már az első Árpádok alatt megindult és a későbbi fejlődés az akkor már megvetett alapokra helyezkedett.

Nem akarom azt állítani, hogy a városfejlődés, vagyis a lakosság foglalkozásának átváltozása ösfoglalkozást üzőből iparossá és kereskedővé — mert hiszen ez a társadalmi mozgalom a fejlődés alapja — a zárt egységű nagybirtok népeinek fokozatos felszabadulása révén ment nálunk végbe (a német „hofrechtliche Theorie“ szerint). Sőt éppen ellenkezőleg, meg kell állapítanunk azt, hogy ilyen természetű átalakulásra minálunk nem voltak meg a szükséges előfeltételek, mert hiszen társadalmunk nemcsak alapjaiban nélkülözte a nyugati formájú hűbéries fejlődés feltételeit, hanem ilyen irányú átalakulástól még sokáig távol maradt s általában ettől a rendszertől az egész Árpádkoron át idegenkedett.

De éppen azért, mert a fejlődés alapjai nálunk annyira mások voltak, mint Nyugaton, keresnünk kell azokat az irányadó tényezőket, amelyek hatására önálló jellegű magyar városfejlődés jöhetett létre. Erről a különlegesen magyar városszálakulásról szóló történeti adataink azonban igen szorványosak, nagyon nehéz volna belőlük teljes képet alkotni. Hogy mégis jól rekonstruálhatjuk ezt a képet, azt annak a feltűnő rokonságnak köszönhetjük, amely a balkáni viszonyokkal való összehasonlítás alapján felfedezhető. A magyar és balkáni IX—XII. század korabeli állapotok között egyrészt

a történelmi adottságok hasonlósága miatt, másrészt a szoros érintkezés hatására oly feltűnő analógiák mutatkoznak, hogy ezek felhasználása a magyar városfejlődés körülményeinek tisztázására önként kínálkozik.

Lényeges megegyezés mutatkozik elsősorban a társadalmi felépítésben és a társadalmi osztályalakulás irányának megegyezésében. A balkáni bolgár társadalom is nélkülözötte kezdetben a hűbéries formákat éppúgy, mint a mienk. A Balkánfélszigeten a lakosság gerince a kisparaszt földműves nép maradt akkor is, amikor a bolgárok a szlávok egy részével szövetségbe megalapítják a bolgár birodalmat a bolgár és szláv nemesség vezetésével. A nagybirtok itt is később alakul ki szervezetével együtt, jóval a megszállás után, bizánci mintára és hatásra. A bizánci eredetű társadalmi rendszer csak a görögbarát cárok alatt honosodott meg és a bolgár függetlenség elvesztése után, a betelepedett új bizánci nemesség elnyomó tevékenysége nyomán jutott csak diadalra. A régi szabad lakosság ezután már valóban mindinkább függő helyzetbe került. A Keleti Birodalom történetéből ismert függő néprétegek: a *coloni* (mishthotoi) és a *censibus adscripti* (enapographoi) — tehát a szabad, de kötelezettségekkel terhelt telepések és a birtokhoz tartozó birtoktalanok csoportja — a bolgároknál is meghonosodik. Előbb a bolgár cárok, majd a XI. század elejétől kezdve a bizánci császárok az átültetői ennek a rendszernek, mégpedig nagyarányú telepítésekkel kapcsolatosan, úgyhogy végülis ez a két társadalmi osztály — összefoglaló néven *paroikoi* — alkotta a bolgár nép legszélesebb rétegét, mert a külső telepítések mellett még az eredetileg szabad elemeket is fokozatosan beleolvasztják a függő osztályok kereteibe. Lényegében a mienkhez hasonló társadalmi adottságok mellett tehát a bolgár társadalom fejlődésének iránya is megegyezik a mienkkel, amennyiben az átalakulás náluk is, épúgy mint nálunk külső hatásra, telepítésekkel kapcsolatban ment végbe, nem pedig belső fejlődés következtében úgy, mint Nyugaton.

Különösen vonatkozik ez az átalakulási folyamat a városok társadalmának fejlődésére. Városaink benépesítésében és ezáltal a városias kultúra kialakulásában különösen nagy szerep jutott a telepítéseknek nálunk épúgy, mint a bolgároknál. A Balkánon a fejlődés magva az a kifejlett ősi eredetű városkultúra, amely a római-bizánci alapítású városokban koncentrált. Konstantinápoly, Thesszaloníké (Szaloniki), Filippopolisz stb. már a VIII—IX. században kizárólag iparral és kereskedelemmel foglalkozó igazi nagyvárosok voltak. Ezeknek a városoknak ősi municipiális jogai, gazdasági és jogi kiváltságaik voltak az államban. Lakosságuk iparos, kézműves és kereskedő osztályokra tagozódott, amikor ez a foglalkozásbeli teljes eltagolódás Nyugaton még ismeretlen. Az egyes osztályok szervezetekbe tömörültek, amelyeknek különleges kiváltságaik, jogszabályaik és önkormányzatuk volt. A római-bizánci várostípust tehát teljes társadalmi és gazdasági kifejelettségben találjuk a Balkánon az immunitás és privilégiumok kiforrott formáival, amellyel minden nyugati várost megelőzött és jóval ezek fölött állott a középkor derekáig.

A bolgár honalapítás óta ezek a városok szolgáltak mintául az új városok megalapításánál és a régiek fejlesztésénél. A bolgár lakosság nem volt eredetileg sem iparos, sem kereskedő, azonban az ősi bizánci városi kultúrát érintetlenül meghagyta. Ezek életébe kezdetben csak úgy kapcsolódott bele, hogy a városok tövébe falvakban telepedett meg és mint őstermelő, élelmezésüket látta el. Így volt ez pl. Thesszaloniké esetében, ahol a város körül több új alapítású falu keletkezett az idők folyamán. Ilyen hozzátelepülés formájában alakultak ki az új városok is. A megszállott és barbárrá lett vidék lassan ismét belekapcsolódik az igen fejlett és élénk kereskedelem révén a világforgalomba. A cár, a főurak, a bolgár és bizánci nemesség váraikba művészeket, mestereket telepítenek. A gazdagság odacsábítja a vándor kereskedőket, iparosokat, akik ott gyökeret vernek, a növekvő szükségletek a vár köré ősfoglalkozást űző falvak megtelepedését teszik szükségessé.

A fejlődés tehát külső hatás, idegenek betelepődése következtében jön létre. Alapja a „grad“, amely a szláv népeknél megerősített helyet jelent. Eredetileg nem volt sem ipari, sem kereskedelmi centrum s a falutól csak abban különbözött, hogy meg volt erősítve és lakossága főként katonaságból állott. Tehát a későbbi „városok“ eredetileg nem voltak ipari és kereskedelmi központok, csak később váltak azokká odatelepitett lakossága révén. Ezért a „város“ fogalom meghatározása a bolgár emlékekben igen bizonytalan. A grad, gradistye, kale, monasztiristye nem mindig igazi várost, hanem általában kőfallal körülkerített helyet jelentett. A „grad“ tehát inkább a görög „kasztron“ fogalmának felel meg, ami erősített helyet, fellelgyárat jelent. Ezek a kőfallal, de gyakran csak földhányással és fakerítéssel megerősített helyek voltak alapjai a későbbi városoknak. A grad aljában, a falakon kívül idegenből jött iparos és kereskedő nép telepszik meg. Ebben a mi suburbiumunknak, váraljának megfelelő „varoš“-ban letelepedett, túlnyomóan idegen lakosság foglalkozás és nemzetiség szerint széttagolódva élt. A fajok és vallások szerint csoportosuló iparos és kereskedő társadalomban gyakran titkos vallási szekták keretében céhszerű egyesülések keletkeztek. Ilyenek voltak pl. a filippopoliszi paulikiánusoké. Azoknak az örményeknek volt ez vallási szektája, akiket még a X. században telepített ide a velük fajrokon bizánci császári dinasztia. Szoros kapcsolatot tartottak fenn Nyugattal, főként Németországgal, és Esztergomban is volt telepük. Hasonlóképpen összeköttetésben voltak Nyugattal és velünk is Adrianopolisz, Szófia és Belgrád kereskedő népe. Ezekben a városokban mindenütt igen tarka a lakosság. Egyes városok vásárokon látták vendégül Kelet és Nyugat kereskedő világát. Így pl. Thesszalonikében Szt. Demeter napján tartották meg a világhírű őszi vásárt. Ilyenkor egész falu keletkezett a váraljában, a „varoš“-ban, ahol a világ minden részéből megfordultak kereskedők, akik a vásárosbódék és barakok egész sorát építették fel.

A szomszédos Magyarország is élénken részt vett a balkáni városok idegenforgalmában. Hiszen jól tudjuk, hogy a kereszties hadjáratok idejéig Magyarország szervesen belekapcsolódott a Kelet

és Nyugat közötti forgalomba. A közlekedés főútvonala a Duna volt, amelyen a Fekete-tenger felől — az akkori fogalmak szerint — igen élénk forgalom állott fenn a messze Nyugattal. Ehhez az útvonalhoz csatlakozott Zimonynál a Thesszalonikéből észak felé, a Vardar és Morava völgyön át vezető főút, a „Via Singidunum“. Szalonikiben keresztezte ezt az utat a „Via Egnatia“, amely Dyrrachiumból (Durazzo) indult ki Kelet felé és az albán hegyeken, az ochridai tómedencén, majd a mai Monasztiron át ért Thesszalonikébe, innen pedig Filippopolisz, Traianopolisz és Perinthosz érintésével Bizanciumba. A szaloniki útból ágazott ki a Szófia és Konstantinápoly felé vezető fontos út. (Ide volt beiktatva mint gyepekükapu Anonymus „Vaszi kapuja“). Ebbe a fontos „nemzetközi“ úthálózatba kapcsolódott bele a belső magyar úthálózat, elsősorban a Tisza-vonalon vezető útvonal.

Hazánk a honfoglalástól kezdve a legszorosabb összeköttetést tartotta fenn a déli részekkel: a bizánci birodalommal és a balkáni országokkal, elsősorban Bulgáriával. Nemcsak a kitűnő összekötő úthálózaton lebonyolódó közlekedés bensőséges kapcsolata révén, hanem más kulturális összeköttetés útján is igen szoros volt ez az érintkezés. Különösen a magyar Délvidék volt az, amely mindig a legközvetlenebbül érintkezett a kapcsolódó területekkel, ezek népeivel és kultúrájával. Számtalan történeti adat utal erre a szoros kapcsolatra minden téren. A magyar földnek és népeinek, az Árpád-háznak és előkelőinek családjainak, az egyházi életnek, társadalmi viszonyainak kapcsolatai közismertek. Megtaláljuk a déli elemeket a magyar alkotmányban és törvényhozásban. A Délvidék szerepe belső és külső politikánkban, gazdasági életünkben, szellemi kultúránkban, művészetünkben feltűnően nagy, különösen az Árpádkorban.

Ezeknek a sokoldalú vonatkozásoknak további részletezése azonban igen messze vezetne. Jelen esetben elégséges megállapítanunk azt, hogy az állandó közvetlen érintkezés és az élet minden terén tapasztalható hatás városaink benépesítésében is nagy szerephez juttatta a nyugati kolonizáció mellett a déli vidékeket. A bizánci-görög colonus-rendszer a bevándorlások révén könnyen meghonosodhatott nálunk is. A Balkánon ugyanis időnkint igen rossz gazdasági és szociális viszonyok uralkodtak a folytonos pusztító háborúk okozta leromlás következtében. Mindennapi szokássá vált például az önkéntes szolgaságvállalás. Tömegesen adták magukat családostul a balkáni népek szolgasorsra. A gazdaságilag mindinkább erősödő Magyarország viszont szívesen látta az önként betelepülő népelemeket. A „hospes“-ek, vagyis az idegenből városainkba bevándorló s bizonyos kötelezettségeket vállaló szabadok között igen nagy számmal kell feltételeznünk délről bevándorolt iparos és kereskedő elemeket is. A teljesen hasonló helyzetben élő balkáni művészek és iparosok működéséről, továbbá a szintén délfelől bevándorolt kereskedők, különösen a mohamedán szektárius izmaeliták szerepéről számos adatot találunk történeti forrásainkban.

Amint láttuk, a bolgár viszonyok, amelyek alapján a balkáni városok kialakultak, feltűnően hasonlóak a mi magyar viszonyaink-

hoz, amennyiben a társadalom felépítésében és az osztályok telepítés hatására történt kialakulásában mutatnak szembetűnő analogiát, számolnunk kell az akkor még fejlettebb bizánci-bolgár közvetlen hatással is, elsősorban az onnan származó betelepülők révén.

Összehasonlítva a mi városainkkal kapcsolatos néhány történeti adatot a bolgár emlékekkel, rájövünk arra, hogy ez a hatás valóban fennállott. A bolgár-szláv „grad” elnevezés a mi városneveinkben is otthonos és jelentése megegyezik a mi „vár” szavunkéval (Belgrád-Fehérvár, Visegrád, Csongrád stb.). Amilyen bizonytalan a bolgár „város” fogalom megjelölésére a „grad”, épügy nem mindig jelent igazi értelemben vett várost a mi latin „civitas” szónk. A civitas 1000 táján még általában csak védőkerítést, erősített helyet, várat jelentett, nem pedig a későbbi értelemben vett várost. Amikor később a várhoz kapcsolódó részek bevonásával megindult az igazi városok kialakulása, megkülönböztetésül ezt az ősi magot emlékeink castrum (vagy arx) névvel jelölik meg, szemben a hozzájárult külső résszel, amelynek suburbium, váralja a neve. A bolgár megjelölések szerint — mint láttuk — az alap a grad (a magyarban grad=vár), amely a görög kasztronnak felel meg. (A XII. sz. végétől kezdve a mi emlékeinkben castrum v. arx.) A hozzacsatolt rész bolgár megjelölése a „varoš”. (Nálunk váralja=suburbium.) A mi város szónk, amely a XII. század végétől kezdve a civitas-szal azonos értelmű, most már a várral együtt, a hozzá fallal kapcsolt részek összefoglaló meghatározására szolgál. Amíg a bolgároknál tehát a varoš csak a váralja neve, nálunk a civitas=város elnevezés a rész helyett az egészet jelenti. Az eltérések ellenére a hatás az elnevezések terén is alig tagadható.

A kapcsolatok és megegyezések látnivalóan oly feltűnőek, hogy nyugodtan kereshetünk magyarázatot az összehasonlítás alapján városaink legrégibb kialakulásának kérdéseire. A fejlődés kezdete: a körülfekvő részek megtelepedése, majd pedig ezek körülkerítése és bekapcsolása a város egységébe, jórészt déli hatás következményeképpen, függetlenül a nyugati hatástól, önállóan ment végbe. „Talán Manuel görög császár hadjáratai Magyarország területén, déli vidékein készítették erre először a várak aljában, várakon kívül hozzájuk épült gazdagabb suburbiumokat, aminőt legelőször Szt. László III. 13. törvénye említ 1085. körül. Ebben a törvényben arról van szó, hogy a jogszedő, a kóbor állatok és szökött szolgák szedője vigye az elfogott jókat annak a vidéknek, megyének, provinciának a civitasába s helyezze őrizet alá abban az istállóban, amelyet a király és ispán köteles megépíteni a váraljában: in suburbio.” (Erdélyi: Magyar művelődéstörténet, 512. l.) Ez a történeti adat rávilágít arra, hogy a XI. század végén már kifejlődött városoknak kellett lenniök a magyar földön. A törvény hivatkozik a civitas suburbiumára, ami annyit jelent, hogy a váraljával meg bővített város már nem lehetett nálunk szórványos jelenség, mert akkor nem szólhatna a törvény „annak a vidéknek, megyének, provinciának civitasáról”, ahol az összeszedett jószágot, népet gyűjteni kell.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a magyar városok keletkezése visszanyúlik jóval a tatárjárás előtti időkbe, legalábbis a XI. szá-

zadba. Városfejlődésünknek tehát nem megindítói, hanem csak továbbfejlesztői és kibővítői a nyugati telepések. (Különösen vonatkozik ez a megállapítás délvidéki városainkra.) A magyar városok talán már a honfoglalás után megindultak a kifejlődés útján, akár csak a balkáni városok. Ebben az önálló alakulásban a hasonló társadalmi viszonyok miatt sok megegyezést mutatnak a bizánci-bolgár városokkal. A művelődés minden terén észlelhető szoros érintkezés azonban feljogosít minket arra is, hogy a tapasztalható hasonlóságokat részben a bizánci-bolgár közvetlen hatás számlájára írjuk. Ebben az ítéletünkben a — ha csak szórványosan is — fennmaradt történeti dokumentumok is támogatnak.

IRODALOM: *Darkó Jenő*: Bizantinisch-ungarische Beziehungen. Weimar. 1933. — *Diószegi András*: A Magyarországon keresztülvezető kereskedelmi utak az Árpád-házi királyok idejében. Kolozsvár, 1909. — *Fehér Géza*: Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI. Jahrhunderten. Bpest, 1921. — *Fehér Géza*: A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban. Századok, 1927. évf. — *Hézer Aurél*: A Balkánfélsziget közlekedő útjai. Bpest, 1909. — *Hóman Bálint*: A magyar városok az Árpádkorban. Bpest, 1909. — *Léderer Emma*: A legrégebb magyar iparososztály kialakulása. Századok, 1928. évf. — *Miskolczy István*: A középkori kereskedelem története. Bpest, 1926. — *Pleidell Amburus*: A magyar várostörténet első fejezete. Századok, 1934. évf. — *Pleidell Ambrus*: A nyugatra irányuló magyar külkerkedelem a középkorban. Bpest, 1925. — *K. Roth*: Sozial u. Kulturgeschichte des byzant. Reiches. Berlin u. Leipzig, 1919. — *G. Sakazov*: Bulgarische Wirtschaftsgeschichte. Berlin u. Leipzig, 1929.

POZSONYI ZOLTÁN

A háború filozófiája

SZÜLETÉS ÉS HALÁL az a két végső pont, amelyek közé bele van ékelve az ember élete; nemcsak az egyes emberé, hanem a nagy közösségé, az egész emberiségé is. Ami közbül esik, történetnek nevezzük, s értjük rajta azoknak a feszültségeknek a kioldódását, amelyek ezt a hatalmas folyamatot meghatározzák. Feszültségekről beszélek, mint az antik stoikusok, mert ezek nélkül nincsen fejlődés, csak megállás, ahol pedig a magatartás fontosabb, mint az előrehaladás, ott multhatatlanul bekövetkezik a halál. Az élet dinamikus tények sorozata, amelyek elsöprik, partra dobják mindazokat a tendenciákat, amelyek az élet lendületének, a teremtő fejlődésnek útjában állanak.

Nem mindig tudatos erők ezek, hiszen a tudatosság csak vékony réteg a tudattalanban mozgó erők felett, amelyek újra meg újra áttörnek az annyi büszkeséggel és fáradsággal megépített tudatos életet. Ösztönös megmozdulások s emberi értelemmel kiismerhetetlen elvszerű tényezők dinamikája forrong a történelemben, s kirobbanásuk igen gyakran érthetetlen a logikus értelem előtt.

Az értelem ilyen csődje az is, amely létrehozta a háború lényegére, metafizikájára vonatkozó igen gyakran ellentétes felfogásokat,